

2. Там само.
3. *Пашкин Е.М.* Диагностика деформации памятников архитектуры / Е.М. Пашин, Г.Б. Бессонов. – М.: Стройиздат, 1984. – С. 111.
4. *Прибега Л.В.* Вказана праця. – С. 53–54.
5. Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих на государственной охране. – М., 1949.
6. *Пашкин Е.М.* Вказана праця. – С. 110.
7. Києво-Печерська лавра – пам'ятка історії та культури України / Бруснікіна Г.П., Ващенко О.В., Візір О.П. та ін. – К. 2006. – С. 167.

***Рымарь А.П., Загрява Н.А.* Актуальность научного мониторинга состояния памятников архитектуры (опыт Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника)**

На примере деятельности Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника определены актуальность и пути развития научного мониторинга состояния памятников архитектуры.

Ключевые слова: Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, научный мониторинг, памятники архитектуры.

***Rymar A.P., Zagryva N.A.* Actuality of the scientific monitoring of the state of monuments of architecture (experience of the National Kyiv-Pechers'kiy Historical and Cultural Preserve)**

On the example of activity of the National Kyiv-Pechers'kiy Historical and Cultural Preserve actuality and ways of development of the scientific monitoring of the state of monuments of architecture is certain.

Keywords: National Kyiv-Pechers'kiy Historical and Cultural Preserve, scientific monitoring, monuments of architecture.

УДК 728.817(477.84)

В.М. ПАРАЦІЙ

Функціональне використання замкових комплексів Тернопілля: теоретичні осмислення й аналоги історичних традицій

Виділені основні етапи, форми й наслідки вивчення й охорони замкових комплексів на теренах Західної України у міжвоєнний період (1919–1939).

Ключові слова: Західна Україна, замкові комплекси Тернопілля, функціональне використання.

«Краса подібна до генія, більше того, вона вище генія, адже її не потрібно пояснювати» – говорив Оскар Уальд [1]. Під розумінням краси може сприйматися багато факторів, якісних подій, естетичних звершень. Мистецька стильова архітектура є одним із найбільш довготривалих і візуально пізнаних чинників краси. Адже вона, на думку Віктора Гюго, «завжди була величною книгою роду людського <...> будь-яка людська душа має в тій безмежній книзі свою сторінку і свій пам'ятник» [2].

У розумінні українського архітектора Леоніда Прибегі: «Архітектурні витвори минувшини, що отримали статус пам'ятки, задовольняли передусім практичні потреби людини, форма їх визначалася переважно утилітарно-технологічними вимогами <...> Разом із тим, архітектурна форма відповідала й духовним потребам суспільства, тобто естетичним ідеалам епохи» [3]. Відтак, архітектурні шедеври найбільш повноцінно відтворюють цінність, символіку та дух окремих історичних періодів. Найбільш визначальні чинники цього зосереджуються на європейському (зокрема, українському) субстанційному ґрунті у збережених замкових комплексах. Одночасно, характерною є думка архітектора О. Лесика: «Фортифікаційні комплекси України являються єдиною типологічною групою пам'яток, що не мають єдиних стильових характеристик» [4]. Такі комплексні мистецько-функціональні контури перетворюють їх на особливі, дуже специфічні, а отже – дуже привабливі для споглядання збережені у сьогоденні об'єкти минулого.

Дефініція поняття «замок» смислом надзвичайно урізноманітнена – залежно від місцевих умов розташування та їх суб'єктивного функціонального сприйняття. Замок – це і «фортеця, кріпость феодала» [5], і «місце фортечки, укріплена ровом, стінами, вежами споруда» [6], і «укріплене житло феодала, яке з XIII–XVI ст. поступово перетворюється на складні комплекси будівель і врешті на палаци» [7], і «укріплені осідки володарів, що правили одночасно за житло і фортецю, виникли за середньовіччя як захист перед ворожими нападами» [8], і – навіть – «спеціальний термін, який зустрічається в дозорних книгах засік Московської держави XVII ст; значення його в літературі не в'ясане» [9], і «фортеця, навколо якого суть вежі та рови, деякі з них мають рампар і парапет, і звичайно зводяться вони в місцях, з яких можна командувати в інше місце, або на проїзд» [10]. А. Брюкнер етимологічно виводить поняття «замок» із праслов'янської доби, яка ототожнювалася з розумінням «замкнути», «замикати», тобто захистити, зберегти [11].

Такий різноспрямовуючий, зокрема й соціальний, статус замкових комплексів потребує обґрунтованої методики їх постійної охорони та збереження. Проте, щоб це не перетворювалося на принцип постійної державної дотації, замки повинні раціонально використовуватися у сьогоденні, тобто динамізуватися в суспільному просторі сьогодення.

На думку вищезгаданого українського архітектора Леоніда Прибегі існують такі аспекти суспільної цінності пам'яток архітектури: історичний, меморіальний, науковий, художній, естетичний, ідеологічний і утилітарний [12]. Кінцевим же результатом реставрації має бути обґрунтоване розуміння обставин пристосування пам'ятки архітектури, а також відновлення та відповідне використання навколишнього історичного середовища [13].

Зазначимо, що ідеї сучасного використання пам'яток оборонного зодчества були запропоновані ще в XIX – на початку XX ст. у працях російських і зарубіжних дослідників: Б. Ебхарба, Е. Віоле ле-Дюка, Д. Десніно, Ш. Больса, К. Гурліто, Г. Джованнолі, А. Рігле, А. Павлінова, П. Покришкіна. Використання пам'яток оборонного зодчества в недалекому минулому висвітлювалося в дослідженнях британських учених Ш. Кантакюзіно та С. Брандта [14].

У 1966 р. М. Брайчевський звернув увагу на те, що загалом «господарське використання пам'яток вирішується якимось випадково» та нерационально (їх обладнують під об'єкти, які «зовсім не відповідають ані характеру будинків, ані завданням охорони пам'яток культури»), «приміщення десятки років не ремонтують, а якщо й роблять ремонт, то, як правило, спотворюється художній образ споруди» [15]. Тому він подав особисті пропозиції щодо використання пам'яток архітектури, хоч із обумовленням, що в цих питаннях «не може бути універсальних рецептів» [16]. Серед них виділимо:

- використання об'єктів архітектури за їх прямим функціональним призначенням, які ще себе не вичерпали;
- використання будівель як приміщень для музейних експозицій;
- використання архітектурних пам'яток як приміщення культурно-просвітницьких закладів (клубів, лекторіїв);
- використання їх як об'єктів туризму (з акцентом на факт «препогано поставленої реклами») [17].

Важливе місце аналізі М. Брайчевського стану збереження та раціонального використання пам'яток займали замкові комплекси. Зокрема, вони виступали наглядними прикладами для підтвердження існуючої пам'яткоохоронної профанації.

Станом на 1986 р. пам'яток оборонного значення в Україні було близько 150 одиниць і розташовувалися вони у 46 містах, 23 селищах міського типу, 45 селах [18]. О. Лесик на початку 1990-х років зазначав, що в Україні зберігається понад сотня замків [19]. Нині на державному обліку як пам'ятки національного та місцевого значення перебуває близько 90 об'єктів житлово-оборонного зодчества. Серед них 22 % вважається такими, що мають задовільний технічний стан і використовуються для сучасних потреб; технічний стан 34 % дозволяє використовувати їх окремі функціональні елементи; 44 % об'єктів перебувають у руїнах. Але значна частина замків і замчищ (близько 200 об'єктів) не взята на державний облік, не досліджувана та не паспортизована [20].

Український архітектор В. Заболотний, який один із перших професійно підійшов до проблем сучасного функціонального використання пам'яток фортифікаційного мистецтва, класифікував їх за трьома критеріями:

- архітектурна цінність споруди;
- історична цінність споруди;
- сучасна суспільна цінність пам'ятки [21].

Проект реставрації та використання пам'ятки, на його думку, проходить стадії дослідження, власне реставраційну й адаптаційну [22]. А напрями використання об'єктів автор розподіляє на три раціональні групи: музейну, культурно-освітню та суспільну [23]. У такому випадку сучасне використання пам'яток дозволить виділити їх історичне, архітектурне, художнє значення, так як перед і під час використання споруда переживає дослідницькі, реставраційні й інші види пам'яткоохоронних робіт [24].

Музейницька та туристична спеціалізація пам'яток оборонного зодчества підтримувалася архітекторами О. Заваровою та згаданим В. Заболотним ще в пер-

шій половині 1980–х років [25]. Адже, як зауважував В. Заболотний, «не отримавши нових функцій, не здобувши справжнього господаря і не включившись в активне громадське життя, вони приречені на моральний і фізичний занепад» [26]. І знову, в контексті висловленої думки, пропонує власне розуміння форм їх перспективного використання – для музейницької, культурно-освітньої, туристичної (в широкому, зокрема, інфраструктурному розумінні цього слова) діяльності [27].

З приводу сучасного пристосування замкових комплексів О. Лесик зазначає: «Діапазон їх нового використання широкий і різноманітний. Це й розміщення в рамках і фортеця музеїв, культурно-освітніх установ, баз відпочинку та туризму, санаторіїв, наукових і навчальних закладів». Він пропонує більшість пам'яток українського оборонного зодчества включити до маршрутів розроблених туристичних походів та екскурсійних відвідувань [28]. Ці ж думки вчений повторює і в своїй докторській дисертації [29]. О. Лесику належить опрацювання узагальнюючого каталогу пам'яток житлово-оборонного значення, а також обґрунтованих принципів і розроблених економічних показників їх сучасного використання [30].

«Певну допомогу у вирішенні питань фінансування утримання та реставрації пам'яток можна одержати від продуманої екскурсійно-туристичної роботи», зокрема, через організацію тематичних маршрутів – підводить нас до думки В. Горбик [31]. І це, вважаємо, найраціональніший підхід до умов використання, насамперед, замкових комплексів України. Адже на початку третього тисячоліття туризм за обсягами доходу посідає перше місце серед провідних галузей світової економіки, випередивши нафтовидобуток й автомобілебудування. За даними Всесвітньої туристичної організації, кількісний обсяг міжнародного туризму перевищує 625 млн. туристів. А подальша прогностична оцінка (хоч ми сприймаємо її як форму суб'єктивного оцінювання) передбачає постійне прогресування обсягу (до 2020 р. – 1600 млн. осіб за передбачуваного доходу 1,2 трлн. дол. США). Суттєвими, крім фінансових, у цій діяльності є й інші фактори, зокрема щодо витворення необхідних підоснов раціональної охорони та збереження культурно-історичної спадщини [32]. Взагалі, питання про раціональний дієвий взаємозв'язок туристики й охорони пам'яток культурної спадщини залишається постійно актуальним [33], оскільки це складова туристичних ресурсів України, один з елементів загального туристичного продукту та позитивних шляхів його просування.

Упродовж XVI–XVII ст. через землі Тернопілля прямо чи опосередковано проходили 3 найжорстокіші шляхи турецьких і татарських грабінницьких походів [34], що, ймовірно, й спричинило масове оборонне (зокрема, замкове) будівництво. «Замки й замочки Поділля творять наймонументальнішу і найхарактернішу групу серед архітектурних пам'яток цього краю» [35]. Стратегічними орієнтирами для локалізації цих споруд були, здебільшого, місцеві гідроумови лівого берега Дністра. Замкове будівництво зосередилося вздовж лінії річок Золота Липа, Гнила Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Нічлава, Збруч [36]. Таким чином створювалися стратегічні умови для територіальної довготривалої та глибоко ешелюваної оборони. Тому в наші дні замкові комплекси України – це і є ті універсальні зразки пізньосередньовічної функціонально-імплікованої

архітектури, яка здатна захоплювати навіть перебуваючи у руїнах. Але й на цьому тлі своїм архітектурно-ціннісним і кількісним позитивом виділяється Тернопілля, де знаходиться чи не третина подібних пам'яток. За архівними підрахунками та візуальною локалізацією Ореста Мацюка, в адміністративних межах сучасної Тернопільської обл. локалізуються 134 пізньосередньовічні замки різних форм мистецького й обороноздатного проявів [37].

Важливість і привабливість цих об'єктів для краю визнавалася ще в XIX ст. – як у тогочасних австрійських, так і російських адміністративно-територіальних контурах. Наприклад: у листі від шефа жандармів графа Беккендорфа до графа Олександра Гур'єва, датованому 14 липня 1836 р., повідомлялося про приїзд російського імператора Миколи I на територію Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторства. З оглядку на це пропонувалося розробити загальний маршрут поїздки, визначити побутові умови. Передбачалася необхідність загального опису кожної з трьох губерній з указанням найцікавіших пам'яток старовини – об'єктів можливого монаршого огляду [38]. Серед пам'яток архітектури Волинської губернії окремо був виділений Кременецький замок [39].

Автор одного з найцікавіших на початку XX ст. путівників галицькими землями Мечислав Орлович у розділі «Що можна побачити в Галичині» окремо виділяє місцеві замкові комплекси як історичні пам'ятки, а також як пам'ятки мистецтва (зокрема, звертаючи увагу на компактно розташовані замки Тернопілля) [40]. Їх огляд у контексті загальнотуристичного маршруту галицькими землями він рекомендує розтягнути в часовому вимірі на 6 тижнів, коли майже на кожне історичне місто Тернопілля, візиткою якого завжди був місцевий замок, припадало по одному дню [41]. Виходячи з мережі транспортних, зосібна, залізничних, шляхів сполучення, М. Орлович запропонував у своєму путівнику й окремі регіональні маршрути, значна кількість яких передбачає огляд замків на території тогочасного Тернопільського краю. Зокрема, вздовж транспортних ліній Львів–Броди, Львів–Підгайці, Ходорів–Тернопіль, Станіславів–Гусятин, Коломия–Заліщики–Чортків, Вигнанка–Іване–Пусте–Кам'янець–Подільський [42].

Тернопільщина як край локалізації цікавих для вивчення та пізнання замкових комплексів – такий акцент відтворювався й у 1920–1930-х роках. Фортифікаційні пам'ятки складала найбільш важливу основу організації туристичних маршрутів, популяризувалися в місцевих путівниках [43]. На основі їх стану збереження, навіть, створювався перелік руйнацій архітектурної (зокрема, оборонної) спадщини Тернопілля під час I Світової війни [44].

Постанова Міністерства внутрішніх справ Польщі від 20 листопада 1927 р. за №3517/27 визнавала за необхідне видання всеохоплюючих описів окремо визначених адміністративних регіонів (повітів), що покращить економічні умови співпраці та поглибить краєзнавчі відомості про місцевості країни. У якості додатку був представлений і узагальнений зразок подібного регіонального опису [45]. Через декілька місяців голова Плоцького наукового товариства А. Маєцша публікує окремою монографією опис повіту, що, «повинен стати підручником, з

якого кожен міг би черпати відомості» [46]. У цій, уже майже методичній розробці повіт подавався як комплексна регіональна цілісність. План опису передбачав його об'ємну характеристику, яка охоплювала природні властивості краю (положення, геологія, гідрографія, ґрунти, клімат, приватні та державні ліси, загальна флора та фауна). Не менш цілісно й об'ємно описувалося минуле регіону (археологічні пам'ятки, роль місцевості в політичній історії Польщі, значення в господарському та культурному житті, визначні представники науки, літератури та мистецтва – вихідці з регіону). Особливо виділявся аналіз пам'яткоохоронного стану в повіті, подавався перелік пам'яток культури та природи. За подібним класифікованим і всеохоплюючим принципом характеризувалися й інші аспекти життя регіону (народонаселення, суспільний та господарський уклад тощо) [47].

Цей описовий план – методологічна основа комплексної регіональної характеристики – отримав свою практичну апробацію, оформивши таким чином підґрунтя опису повітів як окремо визначеної адміністративно-територіальної одиниці, так і країни в цілому для створення необхідної інформаційної бази. Її застосування може бути надзвичайно різноманітним, зокрема, такі монографічні збірки регіонально-описового рівня є якісними та пізнавальними туристичними путівниками окремо визначеної (за адміністративними, природними, історичними, мистецькими критеріями) території [48].

Акцент робився на пізнанні краю через інфраструктуру туристично-екскурсійної галузі. Наприклад, рекомендація Міністерства суспільної праці (4-го, туристичного департаменту) від 28 лютого 1924 р. про організацію у воєводствах туристичної галузі. Подібний документ про становлення та розвиток туристики у Львівському, Станіславському та Тернопільському воєводствах (з ідентичними міністерським пропозиціями) розповсюдила 19 березня цього ж року Львівська округова дирекція суспільної праці. А 25 березня 1925 р. принципи розвитку регіональної туристики, через виконання вищезазначених рекомендацій, декларується у зверненні Тернопільського воєводського управління до повітових старост. На повітовому рівні розповсюджуються також пропозиції Львівської округової дирекції [49].

Організаційно-дієвим відображенням цілісних регіонально-пізнавальних процесів на рівні Тернопільського воєводства було засноване 2 липня 1925 р. Подільське туристично-краснавче товариство. Представники Товариства, виходячи з організаційної структури його підрозділів, досліджували, вивчали, популяризували Тернопілля в його тогочасному цілісному адміністративно-територіальному всеохопленні (історичного, природного, пам'яткоохоронного) й використовувалися для цього всі доступні їм методи. Але в основі їх діяльності була закладена туристично-краснавча сутність, яка на рівні чітко оконтуреної адміністративної території (Тернопільське воєводство) сприймалася як універсальний процес. Товариство формувалося як громадська державницька структура, засновувалася з адміністративно-урядової ініціативи, підтримувалася органами державної влади [50]. Відділи Товариства проводили значну роботу з консервації окремих пам'яток оборонно-житлового мистецтва спільно з консерваторами Львівського воєводського управління. Так, у результаті такої співпраці

на початку 1930-х років щодо шедеврів оборонно-житлового зодчества краю була здійснена низка раціональних і перспективних на майбутнє заходів:

- консервація й осушення стін Тербовлянського замку (з визначенням перспективи щодо створення тут музею);
- реставрація замкової вежі в с. Кривче (зі створенням у ній місць для ночівель туристів на 18 осіб й відповідним для цього відтворенням інтер'єру);
- опікування над руїнами замку в с. Вигнанка поблизу Чорткова;
- укріплення гори з руїнами замку в с. Кудринці та консервацію цих руїн;
- реставрація замкових приміщень у Чорткові (з пристосуванням їх для туристичних потреб – зокрема, ночівлі на 20 місць, музейних збірок і бібліотеки);
- консервація руїн монастиря в Підгорянах [51];
- досконалий опис замків у околицях Золочева (Одеський, Білокам'янський, Підгорецький) із визначенням їх історичної, мистецької та меморіальної привабливості для туристів та екскурсантів [52].

І це далеко не повний перелік зробленого.

Серед рекламних і регіонально-популяризаційних видань Подільського туристично-краєзнавчого товариства для нас цікава інформація про репродукування окремих альбомів світлин з серії «Замки Подільські» [53]. Навіть кадастри дачних місцевостей, які склали представники Подільського туристично-краєзнавчого товариства, також передбачали характеристику регіональної архітектурної спадщини. Чинне місце в такій рекреаційній рекламі займали замкові та палацові комплекси [54]. Газетне повідомлення від 12 квітня 1931 р. інформувало читачів, що в Тернополі відбудований Новий замок і пристосований до суспільного використання; подія ця у місті була настільки бажана, що в її в честь відбулися святкові урочистості [55].

Функціональне використання Кривченського замку цікаво представлено за інформацією 1943 р. Цитуємо її повністю:

Про захист для мандрівника подбали туристичні товариства, які влаштували в селі туристичний приют і примістили його в одній з двох башт, що з останками в'їздової брами є залишками руїн старого замку з XVII ст. <...> Туристичний приют, збудований у башті, творить у двох поверхах шестистіпні кімнати з вузькими, заготованими віконцями. Крутими східцями виходиться на поверх. Простора кімната віє старовиною і нагадує минуле. Під стінами залізни ліжка з сіткою, коцом і солом'яною подушечкою. Яюсь таємничо тут, моторошно, але й інтересно для туриста і любителя старовини. Здається, і сні незвичайні навідують тутешніх нічліжан. Башта-готель – це перша атракція мандрівника [56].

На жаль, після II Світової війни, позитивна традиція місцевої туристики, зокрема через повноцінне пристосування (пізнавальне й інфраструктурне) замкових комплексів регіону, була втрачена. Пам'ятки оборонного зодчества майже не використовуються, або використовуються невідповідним чином. Згадаємо, насамперед, Бережанський замок, стан якого наближався до катастрофічного. Ще в 1988 р. у місцевій пресі декларується думка про необхідність повернути життя історичній будівлі, «поставити її на службу людям» [57]. Адже замок був і залишається – навіть в руїні – беззаперечним

мистецьким шедевром краю, важливим чинником позитивного місцевого пропагування. Недаремно в енциклопедії С. Оргельбрандта Бережани згадані як «місто повітове в Галичині Австрійській, над Золотою Липою і малим озером», де мешкало 7 тис. мешканців і де розміщувалася гімназія та замок [58].

У сучасних умовах раціонального використання оборонних центрів Тернопілля, крім пристосованого до сьогодення найбільш типовим (музейницьким) способом Збараського замку, розроблені проекти реставрації та пристосування щодо Бережанського (під готельно-рекреаційний та музейно-експозиційний центр), Язловецького (як культурно-відпочинковий центр і для музейно-рекреаційних потреб), Микулинецького (як готельно-рекреаційна база) замкових комплексів [59]. Щодо інших, найбільш важливіших житлово-оборонних об'єктів Тернопілля (Золотий Потік, Кременець, Скалат, Тербовля, Кривче й інші), передбачене здійснення протиаварійних заходів або проведення частково-реставраційних робіт. Слід також урахувати, що окремі замкові комплекси – Бережанський, Збараський, Скалатський, Вишневецький (палац) і Кременецький – є домінуючими архітектурно-мистецькими об'єктами історико-архітектурних заповідників.

Проект «Державної програми збереження та використання замків України на 2005–2010 рр.» закладає в своїй основі новаційні підходи до сучасного розумного використання замків, зокрема, через умови роздержавлення замкових комплексів, які не є пам'ятками архітектури національного значення. Останні знаходяться у державній власності та будуть фінансуватися з державного бюджету. Але їх використання, яке зосереджуватиметься у сфері музеєфікації та розвитку туризму (тобто прибуткової сфери), дозволить зменшити витрати з державного бюджету на проведення реставраційних і ремонтних робіт [60]. Але сучасна пам'яткоохоронна нормативна база – як у цілому, так і щодо вищезазначених питань зосібна – потребує окремого осмислення, зокрема, в напрямі раціональної уніфікаційності.

Велику користь може принести вивчення польської пам'яткоохоронної теорії та практики. Особливо цікавим буде прослідкувати чітке розуміння поляками взаємозв'язку пам'ятки та навколишньої охоронної зони. Адже лише за один день згідно Указу Президента Польщі від 8 вересня 1994 р. були взяті під охорону з одночасним визначенням охоронних зон 15 комплексів, у основі яких були цінні домінуючі об'єкти: від копалень палеоліту до міських укріплень XIX ст. [61]. Архітектурно-мистецькою домінуючою деяких з цих історичних ареалів були й житлово-фортифікаційні комплекси – наприклад, два замки хрестоносців у Мальборку [62].

Сучасні житлові квартали великих міст, масова однотипна забудова цих, за цинічним висловленням Ле Корбюзьє «машин для проживання», негативно впливають на фізичний, психологічний та інтелектуальний розвиток їх мешканців. Створюється свого роду «архітектурне насильство» [63]. Лише в зоні історичної забудови людина, відчуваючи дух часу, сприймає оточення через призму думки, осмислення, чуттєвих сенсорів. Вона не лише відпочиває, вона мислить. Такі ж психосоціальні чинники закладені в замкових комплексах – замкнутих одиницях

естетичного відтворення й історичності. Тому вони є дуже необхідними для людського відвідування, для пізнавального та чуттєвого сприйняття.

Прикладом поважного інформативного змісту про українські замки, зокрема, замкові комплекси Тернопілля залишатиметься путівникова чи довідкова література, до якої також потрібно підтримувати суспільний інтерес. Польська сторона активно видає таку літературу, розраховану виключно на поляків [64], що є підтвердженням суспільного зацікавлення архітектурною спадщиною минулого, особливо замковими комплексами – навіть якщо вони локалізовані поза межами сучасних державних кордонів Польщі (наприклад, масове зацікавлення оборонними центрами Тернопілля). Нам, на жаль, приходиться часто розраховувати на іноземний інтерес, а не на широкий український суспільний пласт. Тому часто, рекламуючи місцеві замкові комплекси, ми переважно рекламуємо позитивний менталітет іноземця (особливо поляка), а не українське суспільство. Проте, навіть така реклама є позитивною. Туристично-рекреаційна галузь – вкрай важлива сфера формування соціальної інфраструктури держави. Вона завжди була і залишається прерогативою держави. Але в Україні до сьогодні залишається непереомишлений принцип радянської політекономії про повну неприбутковість об'єктів соціальної інфраструктури, що породжує негативні умови для їх функціональної ефективності. Замкові комплекси України (особливо Тернопілля) дозволяють переглянути цей принцип і перетворити ціннісні об'єкти житлово-фортифікаційного минулого перетворити у раціональний фон сучасного туристичного, пізнавального (екскурсійного) та побутово-інфраструктурного використання. Адже цілісний екскурсійний маршрут «Замки Тернопілля» може виявитися позаконкурентною туристично-екскурсійною «спеціалізацією» сучасної Тернопільщини. Подібний статус може мати й Львівщина, а також – у дещо менших проявах – й інші місцевості Західної України.

Джерела та література

1. Афоризмы. Мысли великих людей. – М., 2005. – С. 10.
2. *Гюго В.* Собрание сочинений в 15 томах. Т. 2. – М., 1963. – С. 181–184.
3. *Прибега Л.* До питання морфологічного аналізу пам'ятки архітектури // праці центру пам'яткознавства. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 34–35.
4. *Лесик О.* Формування закладів відпочинку та туризму в історико-архітектурному середовищі України: Автореф. дис. ... докт. арх. – К., 1993. – С. 13.
5. Короткий тлумачний словник української мови. – К., 2004. – С. 170.
6. *Даль В.* Толковый словарь живого великого русского языка. – Т. 1. – М., 1989. – С. 604.
7. *Малесв Ю.* Словник археологічних термінів. – К., 1999. – С. 38.
8. *Енциклопедія українознавства.* Словникова частина. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 740.
9. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона.* – Т. 12. – СПб., 1894. – С. 208–209.
10. *Данилевський В.* Русская техническая литература первой четверти XVIII века. – М.; Л., 1954. – С. 298.
11. *Brukner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974. – S. 644.
12. *Прибега Л.* Кам'яне зодчество України. Охорона та реставрація. – К., 1993. – С. 25–28
13. Там само. – С. 35.

14. *Заболотный В.* Основные принципы приспособления памятников оборонного зодчества УССР для современных функций: Автореф. дисс. ... канд. арх. – К., 1989. – С. 3.
15. Пам'ятки України. – 1993. – № 1–6. – С. 149.
16. Там само. – С. 150.
17. Там само. – С. 150–152.
18. *Лесик О.* Замки та монастирі України. – Львів, 1993. – С. 38.
19. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід. – К., 2003. – С. 17.
20. Урядовий кур'єр. – 2005. – 21 січня. – № 11. – С. 5.
21. *Заболотный В.* Вказана праця. – С. 11–12.
22. Там само. – С. 14.
23. Там само. – С. 16–17.
24. Там само. – С. 17–18.
25. *Лесик О.* Формування закладів ... – С. 28–29.
26. *Заболотный В.* Фортеці. Замки. Башти. Проблеми охорони та використання старовинних оборонних споруд // Пам'ятники України. – 1986. – № 4. – С. 38
27. Там само. – С. 38–39.
28. *Лесик О.* Сучасне використання замків та фортець // Пам'ятники України. – 1981. – № 4. – С. 56.
29. *Лесик А.* Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – К., 1987/
30. *Лесик О.* Замки та монастирі України. – Львів, 1993.
31. *Горбик В., Денисенко Г., Скрипник П.* Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження. – К., 1994. – С. 12.
32. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід. – К., 2003. – С. 27.
33. *Думка М.* Татарські шляхи // Жовтень. – 1970. – № 12. – С. 115–116.
34. *Бойко О., Лонкевич Д.* Замки Тернопільської області // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2000. – Ч. 11. – С. 59.
35. *Polskie tradycje wojskowe.* – Т. 1. – Warszawa, 1990. – С. 388.
36. *Мацюк О.* Замки і фортеці Тернопільщини від найдавніших часів до XVIII ст. // Тези доповідей і повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 2. – С. 23.
37. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2040, арк. 1–13в
38. Там само, арк. 45–45зв.
39. *Polak T.* Zamki na kresach. – Warszawa, 1997. – S. 29–32.
40. Там само. – S. 44–45.
41. Там само. – S. 93–165.
42. *Kunzek T.* Przewodnik po wojewodstwie Tarnopolskiem. – Tarnopol, 1936; *Він же.* Ziemia podolska. Opis krajoznawczo-turystyczny wojewodstwa Tarnopolskiego. – Tarnopol, 1935; Przewodnik po wojewodstwie Tarnopolskiem. – Tarnopol, 1928.
43. *Szydłowski F.T.* Ruiny polski. – Krakow, 1919; *Szydłowski T.* O zniszczonych zamkach z epoki renesansu na ziemiach wojewodstwa ruskiego // Prace komisji historii sztuki. – Т. 2. – Z. 2. – Krakow, 1922; Wojewodstwo tarnopolskie. – Tarnopol, 1931. – S. 439–452.
44. *Парацій В.* Подільське туристично-краєзнавче товариство (1925–1939 рр.): аспекти краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали третьої наукової краєзнавчої конференції. – Львів, 2005. – С. 172; *Macieszka A.* Opisy powiatow a studja nad stosunkami wojewodstw jako jednostek regionalnych. – Plock, 1928. – S. 61–72.
45. *Парацій В.* Вказана праця. – С. 172; *Macieszka A.* Вказана праця. – S. 10.
46. *Парацій В.* Вказана праця. – С. 172; *Macieszka A.* Вказана праця. – S. 15–25.
47. *Парацій В.* Вказана праця. – С. 172.
48. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 7, оп. 1, спр. 36, арк. 9–13; *Парацій В.* Вказана праця. – С. 172.

49. *Парацїї В.* Вказана праця. – С. 172–173.
50. ДАТО, ф. 7, оп. 1, спр. 6, арк. 2–3; *Kunzek T.* Ziemia podolska... – S. 43–44; Sprawozdanie wydziału Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-krajoznawczego z działalności za czas od dnia 1 maja 1930 do dnia 30 kwietnia 1931 roku. – Tarnopól, 1931. – S. 18; Wojewodstwo tarnopolskie. – Tarnopól, 1931. – S. 419.
51. ДАТО, ф. 7, оп. 1, спр. 7, арк. 43в–53в.
52. Там само, арк. 3
53. *Blicharski Cz.* Miscellanea Tarnopolska. – T. 2. – Biskupince, 1995. – S. 415; *Kunzek T.* Ziemia podolska... – S. 47; Sprawozdanie wydziału... – S. 14; Wojewodstwo tarnopolskie... – S. 418.
54. ДАТО, ф. 7, оп. 1, спр. 10, арк. 14.
55. *Blicharski Cz.* Miscellanea Tarnopolska. – T. 1. – Biskupince, 1994. – S. 75.
56. Літопис Борщівщини. – Борщів, 1995. – Вип. 7. – С. 22.
57. Нове життя. – 1988. – 21 квітня. – С. 4.
58. Encyklopedia powszechna S. Orgelbrandta. – T. 2. – Warszawa, 1883. – S. 379.
59. *Бойко О., Лонкевич Д.* Замки Тернопільської області // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2000. – Ч.11. – С. 71–81; Фортифікація України. Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 31–33
60. Урядовий кур'єр. – 2005. – 21 січня. – № 11. – С. 5
61. Monitor polski. Dziennik urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1994. – dnia 16 wrzesnia. – № 5. – S. 638–667.
62. Там само. – S. 654–655.
63. 24 часа. – 1998. – № 45. – С. 10.
64. *Dulewski A.* Ukraina. Czesć zachodnia, Kijow i Krym. – Warszawa, 2001; *Ostrowski J.* Kresy blizkie i dalekie. – Krakow, 1998; *Polak T.* Вказана праця; *Tokarski J.* Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Ukraine. – T. 2. – Warszawa, 2001. – T. 2.

Парацїї В.М. Функціональне використання замкових комплексів Тернопольщини: теоретическі осмыслення і аналоги історическіх традицій

Выделены основные этапы, формы и результаты изучения и охраны замковых комплексов на территории Западной Украины в межвоенный период (1919–1939).

Ключевые слова: Западная Украина, замковые комплексы Тернопольщины, функциональное использование.

Paratsiy V.M. The functional use of Castle Complexes in Ternopil' region: theoretical comprehensions and analogues of historical traditions

The basic stages, forms and results of study and protect of Castle Complexes are selected on territory of Western Ukraine in an intermilitary period (1919–1939).

Key words: Western Ukraine, Castle Complexes of Ternopil' region, functional use.

УДК 725.96(477.43)

О.М. ЗБРУЦЬКИЙ

**Оборонна система палацового комплексу князів Сангушків у м. Ізяслав Хмельницької обл.
Північно-західний бастион**

Увага повідомлення сфокусована на бастионі – не заслужено забутому історичному фортифікаційному об'єкті, що дійшов до нашого часу як складова частина палацового